

2025. 12 (5)

Asian Journal

"STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Томохико Уяма — PhD, Хоккайдо университетінің Славян және Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония)

Ян У. Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, Калифорния университетінің профессоры (АҚШ)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Депутат Мажилиса Парламента РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. (Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

Томохико Уяма — PhD, профессор Центра славяно-евразийских исследований Хоккайдского университета (Япония)

Ян Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, профессор Калифорнийского университета (США)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Member of the Mazhilis of the Parliament of the RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ian W. Campbell — PhD, Professor at the University of California (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Tomohiko Uyama — PhD, Professor at the Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University. (Sapporo, Japan)

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 5, pp. 1487-1503, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_5_1487-1503

SOME HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF THE HISTORY OF THE 1916 UPRISING IN THE SEMIRECHESK REGION

Tleubayev Shamek Bayanovich¹, Konkabaeva Arailym Nurbolatovna^{2}*

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Deputy Director General for Scientific Work
 <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: Shamek_09@mail.ru

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Senior Research Fellow, PhD Student
 <https://orcid.org/0000-0001-5543-1172>. E-mail: konkabayeva.arailym@gmail.com

*Corresponding author

© Valikhanov IHE, 2025

© Tleubayev Sh.B., Konkabayeva A.N., 2025

Abstract. *Introduction.* Research on the problems of the 1916 uprising began shortly after the establishment of Soviet power in Kazakhstan, and the first scientific papers of various types and contents were published. If the works on this issue in the mid-1920s gave the uprising a national character, then after the 1930s, as Soviet ideology strengthened, it became increasingly important to give it a class character and link it with the October Revolution of 1917, committed by the Bolsheviks, emphasizing the leading role of the working (Russian) proletariat in it. One-sided views were formed on the positions and activities of the Alash intelligentsia during the uprising. In 1931, under the influence of the Kazakh Regional Committee Party of name Goloshekin, a special discussion was organized. After that, an assessment was given of the nature and significance of the uprising, the positions and views of the national intelligentsia during the uprising, the leaders of the uprising, as well as the ideological orientation for future research, and it was pointed out that the uprising was the result of a long and persistent “revolutionary” struggle of the exploited workers. This attitude persisted almost until Kazakhstan gained independence. *The purpose of the study.* The purpose of the study is a historiographical analysis of the problem of studying the Uprising of 1916 in the 1920s and 1950s on the basis of new views and methodological approaches of the present. *Tasks.* To compare the theoretical and historiographical analysis of the problem the Uprising of 1916 in the 1920s and 1950s with archival sources, to identify this distorted or one-sided assessment, given from a class position in the Soviet period on some aspects of studying the problem, to give an objective assessment the Uprising of 1916 until Kazakhstan gained independence. *Results.* One of the problems of Russian historical science to this day, which attracts researchers with its relevance, is the Uprising of 1916. This uprising was a special period in the struggle of the Kazakh people for freedom. In the 1920s and 1930s, the intelligentsia of the Alash movement participated in studying the problems of the uprising, such as Alikhan Bokeikhanov and Mirzhakyp Dulatov, who continued their educational activities and

moved into the socio-cultural sphere after the Bolsheviks came to power in Kazakhstan, as well as Mustafa Shokai, who emigrated abroad, Turar Ryskulov, Temirbek Zhurgenov and others who served in the Soviet Union. Among them were such researchers as G.I. Broido, A.V. Shestakov, I. Chekaninsky, and others. In the 1940s and 1950s, this problem was not ignored by historians, monographs and collections of documents were published, articles were published, and conferences were organized. *Conclusion.* After the independence of Kazakhstan, in Kazakh historiography, the study of the problem of the 1916 uprising began to be revised from a new perspective and research methodology for an objective assessment of this event, since in the historiography of the Soviet period, this problem was studied in particular unilaterally from the point of view of narrow class positions and distortion of events. This article examines historiographical issues that have been distorted or presented in a biased manner and analyzes them objectively in accordance with the historical knowledge of the independent country.

Keywords: Semirechye, 1916, historiography, uprising, Alash, archive, Turkestan

Acknowledgments. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan “The 1916 uprising in the Semirechye Region: Rethinking the Problem Based on Archival Documents and Oral Historical Sources”. (Registration number: AP26103741).

For citation: Tleubayev Sh.B., Konkabayeva A.N. Some historiographical aspects of the history of the 1916 uprising in the Semirechsk region // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 5. Pp. 1487–1503. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1487-1503

ЖЕТИСҮ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІС ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Тілеубаев Шамек Баянұлы¹, Қонқабаева Арайлым Нұрболатқызы^{2}*

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Бас директордың ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары
Тарих ғылымдарының кандидаты
 <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: Shamek_09@mail.ru

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Аға ғылыми қызметкер, PhD докторант
 <https://orcid.org/0000-0001-5543-1172>. E-mail: konkabayeva.arailym@gmail.com

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Тілеубаев Ш.Б., Қонқабаева А.Н., 2025

Аңдатпа. *Kipicne.* 1916 жылғы көтеріліс мәселелерін зерттеу Қазақстанда советтік билік орнаған соң көп уақыт өтпей-ақ қолға алынып, түрлі сипат пен мазмұндағы еңбектер жарық көре бастады. 1920 жылдардың ортасындағы еңбектерде көтеріліске ұлттық сипат беру басым болса, ал 1930 жылдардан кейін советтік идеология күшейген тұста оған таптық сипат беру және 1917 жылғы большевиктердің жасаған Қазан революциясымен байланыстыру, ондағы орыс пролетариатының жетекшілік рөлін ерекше көрсету басымдық алды. Сонымен қатар, көтеріліс тұсындағы Алаш зиялыларының ұстанымы мен қызметіне байланысты біржақты көзқарастар қалыптасты. 1931 жылы Қазақ өлкелік партия комитетінің ықпалымен Ф. Голощекин атындағы Комвузда арнайы пікірталас ұйымдастырылды. Осыдан кейін көтерілістің сипатына, маңызына, көтеріліс тұсындағы ұлт зиялылардың ұстанымы мен көзқарасына, көтерілістің жетекшілеріне баға беріліп, көтеріліс қаналған еңбекші халықтың ұзақ әрі табанды «революциялық» күресінің нәтижесі екендігі айтылып, болашақтағы

зерттеулерге идеологиялық бағыт-бағдар берілген болатын. Сол ұстаным Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін жалғасып келді деуге болады. *Зерттеудің мақсаты.* Жетісу облысындағы 1916 жылғы көтерілістің 1920–1950 жылдардағы тарихнамасын қазіргі кезеңдегі жаңа көзқарастар мен методологиялық ұстанымдар негізінде талдау. *Міндеттері.* 1916 жылғы көтерілістің 1920–1950 жылдардағы тарихнамалық мәселелерін тарихи деректерімен салыстара отырып сыни тұрғыдан талдап, советтік кезеңде бұрмаланған немесе таптық тұрғыдан бір жақты бағаланған тұстарын анықтап объективті баға беру. *Нәтижелер.* Отандық тарих ғылымында қазіргі кезге дейін өзінің өзектілігімен зерттеушілердің назарын аударып келе жатқан мәселелердің бірі 1916 жылғы көтеріліс. Бұл көтеріліс қазақ халқының азаттық жолындағы күрестерінің ерекше кезеңдерінің болды. 1920–1930 жылдары көтеріліс мәселелерін зерттеуге елде большевиктік билік үстемдік құрғаннан кейін, басым көпшілігі қоғамдық-мәдени салаға ауысып ағартушылық бағытында қызметін жалғастырған Алаш қайраткерлері Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, шетелге эмиграцияға кеткен Мұстафа Шоқай, сонымен қатар советтік билік аппаратында қызметте жүрген Тұрар Рысқұлов, Темірбек Жүргенов, т.б. зиялылар атсалысты. Олардың қатарында сондай-ақ, Г.И. Бройдо, А.В. Шестаков, И. Чеканинский сияқты т.б. зерттеушілер де болды. 1940–1950 жылдары да бұл мәселе тарихшы ғалымдардың назарынан тыс қалмай зерттеліп монографиялар мен құжаттық жинақтар жарық көрді. *Қорытынды.* Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін отандық тарихнама 1916 жылғы көтеріліс мәселелері жаңа ұстанымдар мен методология тұрғысынан қайта қорытылып, оның кеңестік кезеңде тар таптық принциптер тұрғысынан біржақты зерттелген тұстары жаңаша қарастырыла бастады. Аталған мақалада кезінде бұрмаланған немесе бір жақты баяндалған тарихнамалық мәселелер қарастырылып, оған тәуелсіз елдің тарихи танымына сай объективті баға беріліп талданды.

Түйін сөздер: Жетісу, 1916 жыл, тарихнама, көтеріліс, Алаш, архив, Түркістан

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Жетісу облысындағы 1916 жылғы көтеріліс: мәселені архив құжаттары мен айтылған тарих деректері негізінде қайта қорыту» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында даярланды. (Жеке тіркеу нөмірі: AP26103741»).

Дәйексөз үшін: Тілеубаев Ш.Б., Қонқабасева А.Н. Жетісу облысындағы 1916 жылғы көтеріліс тарихының тарихнамасының кейбір аспектілері // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. 1487–1503 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1487-1503

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Тлеубаев Шамек Баянович¹, Конкабаева Арайлым Нурболатовна^{2*}

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, заместитель Генерального директора по научной работе

 <https://orcid.org/0000-0002-9659-1006>. E-mail: Shamek_09@mail.ru

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Старший научный сотрудник, докторант PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-5543-1172>. E-mail: konkabayeva.arailym@gmail.com

*Автор-корреспондент

© ИИЭ имени Ч. Ч. Валиханова, 2025

© Тлеубаев Ш.Б., Конкабаева А.Н., 2025

Аннотация. *Введение.* Исследование проблем восстания 1916 г. началось вскоре после установления советской власти в Казахстане, публиковались первые научные труды разного характера и содержания. Если в работах по данной проблеме середины 1920-х гг. восстанию придавался национальный характер, то после 1930-х гг., по мере укрепления советской идеологии, все более важным стало придание ему классового характера и связь с Октябрьской революцией 1917 г., совершенной большевиками, подчеркивание ведущей роли в ней рабочего (русского) пролетариата. Односторонние взгляды формировались на позиции и деятельности алашской интеллигенции в период восстания. В 1931 году под влиянием Казахского краевого комитета партии в Комвузе* имени Ф. Голощекина была организована специальная дискуссия. После этого была дана оценка характеру и значению восстания, позициям и взглядам национальной интеллигенции в период восстания, руководителям восстания, а также идеологическая установка для будущих исследований и было указано, что восстание явилось результатом длительной и упорной «революционной» борьбы эксплуатируемых трудящихся. Данная установка сохранялась почти вплоть до обретения Казахстаном независимости. *Цель исследования.* Целью исследования является историографический анализ проблемы изучения восстания 1916 года в 1920–1950-е годы на основе новых взглядов и методологических подходов современности. *Задачи.* Сопоставить теоретико-историографический анализ проблемы восстания 1916 года в 1920–1950-е гг. с архивными источниками, выявить искаженную или одностороннюю оценку, данную с классовых позиций в советский период по некоторым аспектам изучения проблемы и дать объективную оценку в восстания 1916 г. *Результаты.* Одной из проблем отечественной исторической науки до сегодняшнего дня, которая привлекает исследователей своей актуальностью, является восстание 1916 года. Это восстание явилось особым периодом в борьбе казахского народа за свободу. В 1920–1930-е годы в изучении проблем восстания участвовала интеллигенция алашского движения, такие как Алихан Бокейханов и Миржакып Дулатов, продолжившие свою просветительскую деятельность перешедшие в общественно-культурную сферу после прихода к власти большевиков в Казахстане, а также Мустафа Шокай, эмигрировавший за границу, Турар Рыскулов, Темирбек Жургенов и другие, служившие в советском аппарате власти, в том числе среди них были такие исследователи, как Г.И. Бройдо, А.В. Шестаков, И. Чеканинский и др. В 1940–1950-е годы эта проблема не осталась без внимания историков, издавались монографии и сборники документов. *Заключение.* После обретения Казахстаном независимости в отечественной историографии изучение проблемы восстания 1916 года стало пересматриваться с новых позиций и методологии исследования для объективной оценки этого события, так как в историографии советского периода данная проблема изучалась в частности односторонне с точки зрения узкоклассовых позиций и искажения событий. В данной статье рассматриваются историографические проблемы, которые были искажены или представлены предвзято, и анализируются объективно в соответствии с историческими познаниями независимой страны.

Ключевые слова: Семиречье, 1916 год, историография, восстание, Алаш, архив, Туркестан
Благодарность. Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Восстание 1916 года в Семиреченской области: переосмысление проблемы на основе архивных документов и устных исторических источников». (Регистрационный номер: AP26103741).

Для цитирования: Тлеубаев Ш.Б., Конкабаева А.Н. Некоторые историографические аспекты истории восстания 1916 года в Семиреченской области // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. С. 1487–1503. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1487-1503

Кіріспе

1916 жылғы көтеріліс Ресей империясының отарындағы Түркістан өлкесін тұтастай қамтыған еді. Оның ішінде Жетісу облысы көтерілістің ірі ошағы болды және оған жергілікті қазақ және қырғыз халықтары қатысты. Сонымен қатар, көтерілістің өзіндік ерекшеліктері де

болды. Советтік кезеңдегі тарихи зерттеулерде көтерілістің өңірлік ерекшеліктері толық ескеріле қоймады. Көтерілістің негізгі шығу себептері, сипаты, көтеріліс жетекшілерінің орны мен рөлі, ұлт зиялыларының қызметі, көтеріліс кезінде ұлтаралық қайшылықтардың шиеленісуі, т.б. мәселелері таптық тұрғыдан түсіндіріліп біржақты бағаланып келді. Көтеріліс тұсында көрші Қытай аумағына бас сауғалап, жан сақтау үшін кетуге мәжбүр болған босқын қазақ пен қырғыз халықтарының тарихи тағдыр туралы тіптен айтылмады. Сонымен қатар, Жетісу облысындағы шиелініскен ұлтаралық қатынас, көтерілісші қазақ және қырғыз халықтарының жерін тартып алу мәселелері де зерттеуден тыс қалып отырды. Сондай-ақ, көтеріліс тарихын жазуда советтік идеологиялық конъюнктураға байланысты бұрмалауға ұшырады. Тарих ғылымына орыс жұмысшы табы мен большевиктер партиясының «жетекшілік» рөлін дәріптеу, еңбекші халықтың «революциялық» күресінің нәтижесі ретінде таптық тұрғыдан көрсету сияқты ұстанымдар мәселені зерттеуге бағыт ретінде көрсетіліп келді. Совет одағы ыдырап, оның құрамында болған Қазақстан тәуелсіздігін алған соң бұл мәселе тәуелсіз елдің тарихи танымына сай зерделене бастады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Аталған мақаланың деректік қоры ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Алматы қаласы бойынша департаментінің архивінің, Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архивінің, Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің, Өзбекстан Республикасының Ұлттық архивінің құжаттары пайдаланылды.

Мақалада 1916 жылғы көтеріліс мәселелері бойынша 1920–1950 жылдардағы жарық көрген еңбектер тың тарихи деректермен салыстырыла отырып еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін Отандық тарих ғылымында қалыптасқан жаңа көзқарастар мен методологиялық ұстанымдар негізінде талданды.

Талқылау

Көтерілістің шығу себептері, салдары, сипаты сияқты т.б., мәселелері туралы мақалалар 1920-шы жылдары белсенді жариялана бастады (Рыскулов, 1924: Т. 6. 267.; Миклашевский, 1924: 255; Бройдо, 1924: Кн. 6. 434). Бұл пікірталастар мен зерттеулерге Алаш қайраткерлері де белсенді атсалысып, көтеріліске қатысты өз көзқарастары мен ұстанымдарын білдіріп мақалалар жазды (Қыр баласы, Шестаков, 1926: 145.).

Советтік таптық ұстанымдағы кейбір еңбектерде Алаш зиялыларына байланысты «алашордалықтар патша әкімшілігімен ауыз жаласты, халықтың мүддесін сатып кетті» деген т.б. айыптаулар таңылды. (Тілеубаев, 2016: 118–119) Әрине, мұндай айыптаулар негізсіз, бір жақты болатын. Алаштық зиялылар сол тұста қалыптасқан күрделі қоғамдық-саяси жағдайларға байланысты әрекет жасап, шешімдер қабылдаған-ды. Ел басына күн туған күрделі кезеңде жасаған таңдаулары мен атқарған жанкешті қызметтеріне большевиктік жүйе әділетсіз баға берген еді. Оған байланысты Алаш қозғалысының қайраткері М. Тынышбаев ОГПУ тергеушілеріне берген жауабында: «...мен 1916 жылғы қазақтар пен қырғыздардың патшалық билікке қарсы көтерілісін қолдамағаным – патшалық режимді жақсы көргеннен емес, қазақтар пен қырғыздар көтерілістен зардап шеге ме деген қорқыныштан (ҚР ҰҚК АҚДА. 6-қ. 2370-іс. 2 т. 264-п.), -деп көрсетеді. Көтеріліс тұсында қалыптасқан қоғамдық-саяси жағдайлар М. Тынышбаевтың пікірінің дұрыстығын білдіреді. Ол 1917 жылы ақпанда Жетісудағы көтеріліске байланысты сот тергеуіне берген жауабында «Ташкентке жаңа келген генерал А.Н. Куропаткиннің қабылдауында бірінші рет (10 тамыз) болғаннан соң, мен Пішпек қырғыздарын жеделхат салып, оларды тынышталуға шақырдым», - деп көрсеткен болатын (ҚР ОМА. 797-қ. 1 т. 46-іс. 401-410 ш.).

Алаш зиялыларына қарсы жасалған саяси репрессиялар барысында оларға ОГПУ тергеушілері тарапынан 1916 жылғы көтеріліс туралы да сұрақтар қойылған-ды. М. Тынышбаевтың көтеріліске байланысты айтқан ойына ұқсас пікірді Семей облысындағы Халел Ғаббасов та қолдап, 1929 жылы ОГПУ тергеушілеріне былай деп жауап береді: «Мен қан төгуден басқа ештеме бермейтін көтерілісті болдырмауға әрекет

жасаушылар жағында болдым» - (ҚР ҰҚК АҚДА. 6-қ. 78754-іс. 1 т. 324-п.). Ал, Міржақып Дулатов тергеушілерге берген жауабында 1916 жылғы көтеріліс қарсаңында қалыптасқан жағдай жөнінде: «Қазақ бұқарасы губернаторлар мен уезд бастықтарын айтпағанда ең төменгі урядниктің алдында діріл қағып, адам төзгісіз қорлыққа шыдады, оның мұндай халге жетуіне өз арасынан шыққан надан тілмаш-чиновниктер, болыс басқарушылары және басқалары өз «үлестерін» қосты; ауыр салық, зорлық-зомбылық, парақорлық, өсек айту үйреншікті жағдайға айналды; қазақ әйелдері күн жағдайында өмір сүрді, ең құнарлы жерлер ешқандай да есепсіз қоныс аударушыларға алынып беріліп, ал қазақтар болса шөлді-шөлейтті жерлерге ығыстырылды; патша өкіметі мектептер ашуға қамқоршы болудың орнына, қазақтарға өздері жинаған қаржыға да мектеп салуға тиым салды; ...Қазақ елі, міне, осындай түнекте ғұмыр кешті. Патша өкіметінің отаршыл саясаты гүлдеу шегіге жетті» - деген пікір білдіреді (ҚР ҰҚК АҚДА. 6-қ. 011494-іс. 98–99 пп.).

Бұл М. Тынышбаев айтқандай алаштық ұстанымдағы зиялылардың отарлық билікті жақсы көргенінен емес, сол тұстағы қалыптасқан сындарлы сәтте қайтсек елдің бірлігі мен тұтастығын сақтап қаламыз деген мақсатта жасаған әрекеттері болатын.

1916 жылғы көтеріліс тарихы бойынша белсенді авторлардың бірі Тұрар Рысқұлов болды. Ол бұдан бірқатар мақалалар мен монографиялық еңбекте жазды (Рысқұлов, 1927: 124.). Т. Рысқұлов 1926 жылы көтерілістің 10 жылдығына орай жазған «Қазақ және кара-қырғыздардың 1916 жылғы көтерілісі туралы» атты мақаласында: «Қазақ-қырғыз жұмысшыларын, оған дұрыс дайындықсыз мобилизациялау фактісі, патшалықтың шет аймақтардағы әдеттегі арандату-қанау қызметінің эпизодтарының бірі болды; саяси мәні жағынан маңызды бұл жағдай тұрғындардың өздігінен осындай көтерілісін тудырмауы мүмкін емес еді» - деп көтерілістің шығуына себеп болған патша әкімшілігінің отар аймақтарындағы жүргізіп отырған саясатын сынға алып, ол әдеттегідей арандату саясаты болды деп ұлттық мүдде тұрғысынан пікір білдіреді (ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 948-іс. 6-п.).

Мұндай пікірлердің айтылуында жеткілікті негіз де бар еді. Өйткені, жалпы жоғары деңгейдегі отаршыл билік көтерілістің шығатындығынан жақсы хабардар болған, бірақ біле тұра оның алдын алмай әдейі арандатушылық саясат ұстанғаны байқалады. Олай дейтініміз отарлық биліктің жергілікті жерлердегі жандармерия, полиция сияқты органдары халықтың көңіл-күйін, оларды мазалайтын, алаңдататын мәселелерге қатысты түрлі әлеуметтік, қоғамдық-саяси маңызы бар мәліметтерді жинақтап жоғары билікке жүйелі түрде жеткізіп тұрған. Халықтың қоғамдық-саяси өмірін әрдайым бақылауда ұстап отырғандар тыңшылар арқылы да түрлі мәліметтер алып, оның барлығын тексеріп, қорытып одан соң жоғары жаққа құпия түрде арнайы анықтама, қызметтік хат, баяндама, т.б. сипаттағы ақпараттарды аярап жіберіп отырған. Мұндай мазмұндағы деректер архив қорларында көп кездеседі.

1916 жылғы көтеріліс мәселесін зерттеушілердің Ф. Божко өзінің «Восстание 1916 года в бывший Туркестане» деген шағын еңбегінде «Қырғыздар мен түркімендердің бай-манаптары, ру көсемдері, кедейлердің ықпалымен халық арасына өздерінің беделін көтеру үшін көтеріліске басшылық жасады» - деген пікір айтқан еді (Божко, 1926: 11). Бірақ ол көтеріліске халықтың мүліктік жағдайына қарамай шыққанын, мұндай азаттық күреске халықтың әлеуметтік жіктеліске қарамастан мүдделі болғанын ескермейді.

Онымен салыстырғанда И. Чеканинскийдің 1926 жылы көтерілістің 10 жылдығына орай жарық көрген Жетісудағы көтеріліске байланысты еңбегінің маңызы зор деуге болады. Зерттеуші көтерілістің шығу себептерін, сипатын, салдарын жан-жақты ашып көрсетіп, оның әлеуметтік-экономикалық, саяси, рухани мәселелеріне мүмкіндігінше тыңғылықты тоқталуға тырысқаны байқалады. Ол 1920 жылдары жүріп жатқан пікірталастардағы кейбір көзқарастарды талдауға алып оған қатысты да өзіндік ой-тұжырымдарын білдіреді. Мысалы, көтерілісті «бүлік» деп сипаттау жөнінде «1916 жылғы шілде-тамыз айларында Жетісуда бұрқ ете қалып, соңына қарай бүкіл өңірді қамтыған қазақ көтерілісінің мәселесін кейбір зерттеушілердей «бүлік» ретінде қарастыруға қазіргі жағдайда болмайды, біздің пікірімізше бүлік: 1) тұрғындармен тікелей қарым-қатынасқа түсетін жергілікті биліктің түрлі шараларына тұрғындардың риза болмауы және олардың талаптары мен қажеттіліктеріне

қарсы келетін орталық биліктің директивалары мен жалпы саясатына қайшы болатын, 2) белгілі бір аумақтық шекаралармен шектелетін, өзінің соңғы мақсаты орталықтан басқаратын билік органдарына тосыннан және ұйымдаспаған наразылық білдіру», - деп жазып, бұл пікірлерге өзінің келіспейтіндігін білдіріп «Бұл көрсетілген белгілердің көпшілігін біз 1916 жылғы қазақ көтерілісінен көрмейміз немесе қазақ көтерілісі көпшілік бөлігінде ұйымдасқан, бірқатар жылдар бойы орталық үкімет пен жергілікті биліктің сұрқия «бұратана» саясаттан даярланған, соңғы мақсаты наразы болу емес, қаналған ұлттың өз бетімен және бұқаралық күреспен мойнындағы құлдық қамыт пен шыншырды лақтырып тастап, ұлттың саяси тәуелсіздік жолын тазалап, өзін-өзі билеуге және экономикалық тәуелсіздікке ұмтылу еді», -деп көрсете отырып, «Бұл көтерілісте қазақтардан өз бетінше әрекет етуді және белсенділікті айырып, оларға осы шақтағы «бағыныштылықты», болашаққа деген «белгісіздікті», «қарулы орыс тұрғындарының», орыс әкімшілігінің жауыздығы мен станица бойынша жалшы-қазақты өлтіруге іздеу салған «әйелдің» алдындағы қорқынышты таңуға болмайды» - деген ой айтады (Чеканинский, 1926: 77–78).

1920 жылдардың ортасында көтеріліске байланысты мақалалар жазған белсенді авторлардың бірі Темірбек Жүргенов болды. Ол көтерілістің сипатына байланысты «...1916 жылғы қазақ көтерілісі – ұлт /бөлек ел/ көтерілісі еді. Өйткені жоғарыда айтылған наразылықты тудырған үкімет озбырлығы, капитал құлдығы бүкіл қазақ еліне батты, бүкіл қазақ елі зорлық көрді.», - деп атап көрсетіп көтерілістің ұлттық сипатта болғанын айтады (Жүргенов, 1926:). Ресей империясының отарлауы жөнінде, қазақ даласында орыс қалаларының салынуына байланысты саясатын қазақты ғана өзіне қарату ғана емес, ол арқылы Орта Азияны алу, сондай-ақ Қытайға ықпалын жүргізуге ұмтылып, шығыста ағылшындармен тайталасып, бәсекеге түспек болғаны туралы былай дейді: «Патша өкіметі тек қазақты өзіне қаратып қана қоймай, Орта Азияны алмақ болды. Ол Қытайға ықпалын жүргізіп, шығыста ағылшынмен таласпақ болды. Қазақ елін өзіне қаратқанда соғыс-бекіну саясатын осы мақсатына бейімдеп жүргізді. Сондықтан қазақ даласының шет-шетіне Қытайға, Орта Азияға қарай әскердің жүретін жолына қорғандар салынды. Қазақ даласындағы қазіргі қалалар сол қазақ даласына қазақ елін қыспаққа қысуға, Шығыс елдерін отарлауға салған қорғандар. Сондықтан қазақ даласындағы қалалар тұрмыстың айдауымен, шаруа түрінің өзгеруімен салынбай отаршылықтың арқасында өкімет бұйрығымен салынды. Осы қалалар арқылы патша өкіметі қазақ даласын өзіне бағындырды.». Ал қала мен ауыл арасындағы наразылыққа байланысты «1916 жылғы қазақ көтерілісі, дұрысында ауылдың қалаға қарсы көтерілісі еді. Ауыл қалаға қарсы неге көтерілді? Оның себебін іздегенде қазақ қалаларының салынуы тарихына көз жіберу керек» - деп жазады (Жүргенов, 1926). Т. Жүргеновтың бұл мақаласының атауы мен басталуына қарап оның «қала мен ауыл» деп астарлап бергенінде үлкен мән бар екенін байқауға болады. Бұлай деп беру арқылы «қала» деп орыс отаршылдарын, ал «ауыл» деп отаршыл жүйеге қарсы көтеріліске шыққан қазақ халқын меңзегені болса керек. Сонысымен, көтеріліс тұсында орын алған ұлтаралық қақтығысты да ашық айтпай астарлы оймен білдірген еді.

Көтеріліс тұсында ұлтаралық қақтығыстың орын алғанын «Қыр баласы» деген бүркеншік есіммен Ә. Бөкейханов және А.В. Шестаков «1916 жылғы көтерілістің он жылдығы» атты мақаласында ашық жазған еді. А.В. Шестаковта 1920-шы жылдардың ортасында 1916 жылғы көтеріліс тарихына арнап бірқатар көлемді мақалалар жазған белсенді авторлардың бірі. Ә. Бөкейхановтың А.В. Шестаковпен бірлесіп жазған көлемді мақаласында «...Қырғыз ауып, Күншығысы Түркістаннан өтеді. Келімсектер патша әскеріне қосылады, қазақты бірге шабысады, қазақ та келімсекке өштеседі, малын қуып алады, өзін де бұта түбінде бауыздай кетеді. Келімсектер пішеніне, егініне әскер ертіп баратын болады. ... Патшаның әскерімен әдейілеп соғысқан Түркістандағы қырғыз болады. Қырғыздар патшаның әскері қолданған жолды, көпірді, телеграфты талқандайды. Аттанып келіп келімсектердің қаласын шабады. Ұсталар жиылып қару-жарақ соғады. Қарақолға баратын телеграфты тілсіз қылып, Белебот қаласының орыстарын бауыздайды. ... Ағыста Жәркент уезіндегі Қарқара мен Оқұт арасындағы бар келімсектердің бар қаласын шауып, өртеп, адамдарын қырып, әйелін ат көтіне

салады. Қырғыз Қарақолды қамайды, патшаның әскері азар-азар өлдім-талдым деп күшке қорғап қалады. Келімсектердің Марый, Ибан қалалары жермен-жекпен болады, қырғыз күлін шашады, адамын бауыздайды. Күлімсобке қаласында 650 орыстан 35-ақ қалады. Қарақолда қырғыз 24 казак-орысты бауыздайды. ... Күзді күні үкімет қазақ-қырғызбен ұрысып қалады, жоғалған адамын санаса, жалғыз Жетісуда қырғыз екі мың орысты бауыздап, мың қатын-қызын күн етіп алып кеткен екен, 1300 қораны өртеп, 1000 қораны аралап, ойрандап кетіпті. Жетісудың жанаралы қырғыз шапқан келімсектің қаласы 94, өртенген қорасы 5373, жараланған адам 684, өлтірілгені 1905 деп үкіметке білдіреді. Әсіресе Ыстықкөлдің аймағы қанға тояды, келімсектен онда 1803 кісі бауыздалып, 1202 орыс аяқсыз жоғалады, 904 қора өртеледі. ...Қырғыз қашқанда орыс та жауынан кекті алады. Ыстықкөлдің қабағында патшаның әскері мың қырғызды бауыздайды, қашқан елдің бар малын олжалайды, нәрсесін үлеседі, қорасын өртейді. Тоқмақтың аймағында 200 қырғызды өлтіреді, 388 кісіні құлданады да, қашып бара жатыр деп 200-ін атып салады. Келімсектің қаласы Белоботта 100 қырғызды ұстап алып, Пісбекке алып жүріп жолда атып-атып тастайды», - деп көтерілісші халықтар мен орыс отаршылдарының арасында ұлтаралық қақтығыстың орын алғанын осылай баяндап, көтеріліс барысындағы болған адам шығыны мен екі жақтың бір-біріне келтірген материалдық шығындарын да көрсетеді (Қыр баласы, Шестаков, 1926: 145). Тым үлкен сілтеме бергеннен гөрі авторлардың пікірлерін талдап көрсетсе ұтымды болар еді.

1916 жылғы көтеріліс тарихы бойынша Әлихан Бөкейхновпен бірге еңбек жазған А.В. Шестаков жеке дара да бірнеше көлемді мақалалар жазып, пікірталастарға белсенді атсалысты. Солардың бірі көтерілістің 10 жылдығына орай 1926 жылы «Историк-марксист» журналында жарық көрген «Орта Азиядағы 1916 жылғы көтеріліс» мақаласы. Бұл еңбегінде ол көтеріліске байланысты 1920-шы жылдардың ортасында шығып жатқан еңбектерді талдауға алып, кейбір авторлардың көзқарастарымен келіспейтіндігін айта отырып мәселелерге қатысты өз ұстанымын білдіреді. Ол Г.И. Бройдоның «...көтеріліс жоғарғы патша әкімшілігінің арандатуымен қырғыздарды жойып, жерін тазарту арқылы үкіметтің отарлауын одан ары жалғастыру үшін жасалған әрекет...» - деген пікіріне және Т. Рысқұловтың «патшалықтың шет аймақтардағы әдеттегі арандату-қанау қызметінің эпизодтарының бірі болды; саяси мәні жағынан маңызды бұл жағдай тұрғындардың өздігінен осындай көтерілісін тудырмауы мүмкін емес еді» деген көзқарастарына қатысты мынадай ой айтады: «Біз белгілі дәреже айтуымыз керек, метрополиядағы жағдай сондай болды, тіптен II Николайдың үкіметі ондай "арандату" туралы ойлайтындай да болған жоқ. Соғыс жылдарындағы қоныс аудару статистикасы оның бұл кезеңде жоққа тән болғанын көрсетеді» (Шестаков, 1926: 2).

Әрине бұл жерде А.В. Шестаков мәселенің бағытын басқаша қарастырып, өз пікірін білдірген еді. Оның бұл пікірімен келісе беруге де болмайды. Өйткені соғыс жылдарында жер алу әлі де жалғасып жатқан болатын. М. Шоқайдың айтуына қарағанда Бірінші дүниежүзілік соғыстың алғашқы үш жылының ішінде-ақ тек Жетісу өңіріндегі қазақтардан 1800 мың десятина жер тартып алынған (Шоқай, 1992: 30).

Осы тұста айта кететін Г.И. Бройдоның көтерген мәселесі бекер емес еді деуге болады. Отаршыл империя Жетісу облысындағы көтерілісті қанды қырғынмен басып-жаншығаннан кейін көтерілісші қазақ және қырғыз халықтарынан жерін тартып алу саясатын жалғастырған-ды. Мысалы, Жетісу облысының әскери губернаторы Фольбаум 1916 жылдың 18 қыркүйегінде Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы А.Н. Куропаткинге жолдаған жеделхатында: «Орыс қаны төгілген жердің барлығы бұратаналардың иелігінен алынады. Мұндай кек алу орыстар тарапынан айқын байқалуде. Бірақ нақтылы нұсқау керек. Мәселен, Ыстық көл жағалауы, Кебен аңғары, Қастек алқабында орыс қаны молынан төгілді. Осы жерлердің барлығы болашақта қырғыздарға орналасуға тиым салынатын кеңістікке айналады деп ойлаймын» - деп жазып, көтерілістің шығуын пайдаланып, қазақтар мен қырғыздарды өз атамекенінен ығыстыра отырып «орыс қаны төгілген жерлер» деген желеумен жерлерді босатып алуды көздейтіндігін ашық білдіреді (ҚР ОМА. 44-қ. 1-т. 19370-іс. 1-п.). Ал өз кезегінде Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы А.Н. Куропаткин 1917 жылдың 22 ақпанында патшаға жасаған құпия мәлімдемесінде көтерілісші халықтар келешекте естен

шығармас үшін» оларға қатаң шара қолданылып, «орыс қаны» төгілген алақандай жер болса да көтерілісшілерден тартып алынатындығын айтып «...бұратана тұрғындар терең түсінуі үшін қажет, орыс қанының төгілуі кінәлілерді тек жазалаумен ғана шектелмейді, кезінде Андижан көтерілісінің кінәлілерінен тартып алынған сияқты, бұл жерлерде оны иеленуге лайықты емес бұратаналардан тартып алынуы қажет» - деп көрсетеді (ҚР ОМА. 380-қ. 1-т. 1-іс. 184-п.). Бұл жерде айта кеткеніміз жөн, тарихта Андижан көтерілісі 1898 жылы болған еді. Андижан көтерілісін басқаннан кейін Ресей империясы көтерілісшілерден мемлекеттік қазынаға 2 954 десятина жерді тәркілеп алып, кейін ол жерлер жаңа орыс селоларына айналдырылып, орыстың ауқатты байлары (*«зажиточное русское село» – архивтік құжатта осылай көрсетіледі*) тұратын 200 үйлі елді мекен құрып, оған «Русское село» деген атау берген болатын (ҚР ОМА. 380-қ. 1-т. 1-іс. 184 п.).

1916 жылғы көтерілістен кейін Ресей империясы осы мақсатта тағы да сол саясатын жалғастыратындықтарын айтқан А.Н. Куропаткин аталған мәлімдемесінде: «...бұратана халықтардың әрбір бұрқ етіп көтеріліп орыс қанын төгуі нәтижесінде нақты іске асырылатын бұл принцип, тұрғындардың ақылға келетін бөлігіне ақылға келмейтін бөлігін қару алып орыс билігіне қарсы күресу әрекетін тоқтатуға ықпал жасайды. Бұл бастамалар Түркістан бұратаналарын орыс үкіметіне қарсы өткен жылы жасаған қылмыстары үшін жазалау барысында да іске асырылуда» - деп атап көрсеткен еді (ҚР ОМА. 380-қ. 1-т. 1-іс. 185 п.). Сондықтан бұл деректерге сүйенер болсақ, онда Г.И. Бройдоның айтқан ойында да бір негіз бар деп қарауға болады.

Пікірталасқа қатысушылардың басым бөлігі 1916 жылғы көтерілісті антифеодалдық, отарлық езгіге қарсы көтеріліс болды деп бағалауға ұмтылғаны байқалады. Мұндай баға 1916 жылы болған қайғылы оқиғалардың шынайы мазмұнына сәйкес келе бермейді. Біздің пікірімізше, көтерілістің белгілі дәрежеде антифеодалдық бағыт алуы мүмкін болар, бірақ оның, ең алдымен ұлтаралық қақтығыс сипатында болғанын жасыру мүмкін емес еді. Оған мынадай фактілер куә бола алады. Мысалы, Жетісу облысында көтерілістің ең өршіген жері келімсек орыс шаруалары көп орналасқан аудандар болды. Ал көтеріліс тұсында жергілікті қазақ және қырғыз халықтары орыс селоларына шабуылдар жасап, сол арқылы өзінің патшалық биліктің отаршыл саясатына деген шексіз наразылығын білдірді. Соның салдарынан, мәселен, Пржевальск уезінде жиырма село түгелдей өртеліп, олардың тұрғындары арасынан төрт мың адам өлтіріліп, мал мен мүліктері талан-таражға түскен (ҚР ОМА. 9-қ. 1-т. 34-іс. 17-п.).

Көтерілістің шығуына отаршыл әкімшілік жергілікті жерде жүргізген саясатының салдарынан ұлтаралық араздықтың туындауына себепші болғанын көтерілісшілердің өздері де айтқан. Мәселен, Нарындық қырғыздардың көтерілісін басқарған Қанат Абукин жандармерияның қолына тұтқынға түскен соң тергеуде берген жауабында көтеріліске дейін-ақ жер мәселесіне байланысты «орыстар өзара наразылығын ашық білдірсе, қырғыздар кегін ішінде сақтады» деп көрсетеді (ҚР ҰҚК АҚДА. 6-қ. 04727-іс. 299–301-пп.).

Нарын өңіріндегі көтеріліске жетекшілік жасаған Қанат Абукин көтеріліс басып-шаншылғаннан кейін тұтқынға түсіп Верныйдың гаупвахтасында отырған кезінде одан 1916 жылдың 20–23 қараша күндері бірнеше күн қатарынан жауап алынған. Тергеуге жауап беру барысында көтерілістің шығу себептеріне, көтеріліс тұсында орын алған жағдайларға жан-жақты дауап бере отырып оған себепші отаршыл жүйенің өлкеде жүргізген саясаты мен отаршыл әкімшіліктің және қоныс аудара келген орыс шаруаларының кінәлі екенін, негізгі себептердің бірі жер мәселесі болғанын, соның салдарынан көтеріліс кезінде ұлтаралық қақтығыстың орын алғанын ашық айтқан болатын (ӨР ҰА. Р-17-қ. 1-т. 273-іс. 397–399-пп.).

Қазақстанда 1916 жылғы көтерілістің 15 жылдығын атап өтуге байланысты 1931 жылы Ф. Голощекин атындағы Комвужда арнайы пікірталас ұйымдастырылған болатын. Пікірталаста қызу талқылаулар болып, оған қатысушылар көтерілістің алғышарттары, барысы мен сипаты, маңызы, т.б. мәселелерге қатысты ойларын ортаға салған еді. Бұл талқылауда 1916 жылғы көтерілістің ұлттық сипаты туралы айтылмай, оны әлеуметтік-таптық мүдделер қақтығысы ретінде көрсету басымдық алды. Осы бағытта көтерілістің қоғамды Октябрь

социалистік революциясына даярлаған негізгі фактор ретінде қарастыру жағына көңіл бөлінді (ҚР ПА. 811-қ. 20-т. 752-іс.)

1936 жылы көтерілістің 20-жылдығына орай тағы да еңбектер жариялана бастады (Брайнин, Шафиро, 1936). Бұл кезде жүргізілген пікірталастарда советтік идеология көтеріліске жетекшілік жасаған жеке тұлғалардың бейнесін ерекше сомдау арқылы да көтерілісті 1917 жылғы Қазан ревволюциясымен байланыстыруға тырысқан-ды. Және қоғамды бір-біріне қарсы қойып, көтеріліс тарихына бір жақты таптық тұрғыдан баға беру саясатын іске асыра бастаған еді. Сондай саясаттың құрбаны болғандардың бірі – Амангелді Имановтың бейнесі. Ол жөнінде Мұстафа Шоқай көтерілістің 20 жылдығына орай жасалып жатқан советтік идеологияға байланысты жазған «Батыр большевик Амангелді хақындағы ақиқат» атты мақаласында талдауға алады. Ол аталған мақаласында «Түркістан қазақтары газеттерінің беттерінен көптен бері жиі кездесетін есімдердің бірі – 1916-шы жылғы Торғай далаларында орыс үкіметіне қарсы көтерілген халық көтерілісінің басшысы – Амангелді Иманов. Ол турасында баспасөз беттерінде қисапсыз көп материалдар жарияланды. Ақындар толып жатқан өлең-жыр, дастандар шығарды, драматургтер сахналық қойылымдар дайындады және тағы да дайындап жатыр. Ол аз болса, Амангелді өмірінен фильм түсірілуде, оған арнап ескерткіш тұрғызылуда» - деп бастап ары қарай Амангелді Имановқа сипаттама бере отырып былай дейді: «Осы айтылған мақала, өлең-жыр, сахналық қойылым, кинофильм және ескерткіштердің бәрі «әліпті таяқ деп білмеген», Торғай өңірінен басқа жер, өз руынан басқа ел көрмеген қараңғы Амангелдіні дүниеде теңдесі жоқ төңкерісшіл, ұлт пен ұлтшылдықтан жоғары тұратын интернационал большевик, дінге дұшпан, Түркістан түріктігін орыс большевизмі және интернационалдық төңкерісшілдікпен табиғи түрде тығыз жымдастырған ірі тұлға ретінде көрсету идеясына қызмет етіп отыр». Осындай идеологияға қызмет жасап отырған қазақ қаламгерлері Бейімбет Майлин мен Ғабит Мүсірепұлын да қатты сынға алып «...Майлыұлы Бейімбет пен Мүсірепұлы Ғабиттер орыс жазушысы Всеволод Ивановпен бірлесіп «Социалды Қазақстан» және «Казахстанская правда» газеттерінде жарияланған мақалаларында Амангелдінің большевиктік бейнесін жасауға тырысқан болса, халық ақыны Есенбайұлы Сағит дәл сол «Социалды Қазақстанда» жариялаған «Амангелдінің шабу жылы», «Ердің өлімі» атты жырларында Амангелді бейнесін шындыққа жақын суреттейді» - дей келе Амангелдінің большевиктік бейнесін сомдауға тырысқан Есенбайұлы Сағит көтеріліс кезінде Ақтөбенің темір жолы бойында жұмыс істеп жүрген жұмысшы-большевик болатындығын айтып, оның Амангелдінің бейнесін бұрмалауы туралы «Есенбайұлы да Амангелдіні боямалап, бұрмалап большевикке жақындатпақ болады. Бірақ көздеген мақсатына жете алмайды. Өзін Амангелдінің саптасы ретінде көрсетуге тырысқан Есенбайұлының суреттеуінде батыр бейнесі таптан да, ұлттан да, құдайдан да безген біреу болып шыққан», - деп жазады (Шоқай, 1999: 79–80).

Советтік кезеңде жарық көрген еңбектерде Амангелді Имановтың өлімін алашордалықтардан, оның ішінде Міржақып Дулатовтан көріп келгені де белгілі. Ол жөнінде де М. Шоқай аталған мақаласында Амангелдінің өліміне байланысты оқиғаның қалай болғанын жазып, бұл оқиғаға белгілі дәреже Әліби Жангелдиннің де қатысы барын былай деп көрсетеді: «Ақырында «алашордашымын» деген жалған бүркеншік атты жамылып, қыпшақ руынан шыққан Степнов-Әліби Жангелдин Торғай даласына жетті. Өз басы қазақ даласына аттап баса алмас еді. Оның жанында орыс қызыл гвардиясы жүрді. Көп өтпей Степнов-Жангелдин төреден шыққан Әлихан мен арғыннан Ахмет, Мирякубтарға қыпшақ Амангелдіні айдап салды. Степнов-Жангелдин мен Амангелдінің маңайына орыс қызыл гвардиясы мен орыс мұжықтарын топтап қиян-кескі соғыс ашты. «Большевик» сөзін «қыпшақ» деп түсінген қараңғы Амангелді алашордашылармен болған бір шайқаста қаза тапты.» (Шоқай, 1999: 82).

Әрине, бұл айтылғандарға және азамат соғысы тұсында қалыптасқан күрделі қоғамдық-саяси жағдайларға қарай отырып Торғай өңіріндегі ұлт-азаттық көтеріліс жетекшілерінің бірі, сардарбек, батыр Амангелді Имановтың бір қоғамды екі бөліп, бір-біріне қарсы қойған советтік сұрқия саясаттың құрбаны болғанын байқаймыз.

Осы 1936 жылы С. Брайнин мен Ш. Шафионың «Восстание казахов Семиречья в 1916 году» шағын еңбегі жарыққа шықты. Бұл еңбекте: «Байлар мен манаптарға келер болсақ, олардың ұстанымы анық болатын, самодержавияның одақтасы ретінде мобилизацияны дайындау мен өткізуге кірісті. ...Отарлық әкімшілік пен олардың итаршылары ауылдар ішіндегі большевиктер жетекшілік еткен революциялық қозғалыстың күшейіп келе жатқанын көпшіліктен жасыруға қауқарсыз болды, бұған облыстағы орыс тұрғындары да ынталы болды» - деп орыс пролетариаты мен большевиктер партиясының «жетекшілік» ролі баса көрсетіліп, біз қарастырып отырған 1916 жылғы көтеріліс мәселелерін баяндауға байланысты советтік тарихнаманың негізгі бағыттары мен тұжырымдарын, көтеріліске жетекшілік жасаған ауқатты топ өкілдері мен ұлттық зиялыларға қатысты «ұстанымдарын» бекітіп берді деуге болады (Брайнин, Шафиро, 1936: 40).

Олардың бұл ұстанымдары 1916 көтеріліс тарихына қатысты кейінгі зерттеулерге де әсер етіп, еліміз тәуелсіздік алғанға дейін басымдық алып келген еді. Ол жөнінде белгілі тарихшы-ғалым М. Қойгелдиев былай деп дұрыс ғылыми негізді пікір айтады: «... Брайнин мен Шафиро іргетасын қалаған кеңестік тарихнама ұстанымы соңғы жылдарға шейін өзгеріссіз келді. Мәселен бес томдық «Қазақ ССР тарихының» үшінші томында құрамында бірде-бір қазақ болмаған большевиктер партиясының соғыс жылдарындағы қызметі жөнінде бір ауыз сөздің жоқтығын байқаймыз» (Қойгелдиев, 2008: 231).

Советтік тарихнамада осылайша ұлт зиялыларының Бірінші дүниежүзілік соғыс пен 1916 жылғы көтеріліс тұсындағы қызметін тар таптық идеология тұрғысынан бір жақты ғана бағаланып немесе мүлде айтпауға тырысты.

1940–1950 жылдары да 1916 жылғы көтеріліс мәселесі назардан тыс қалған жоқ. Орта Азия мен Қазақстандағы көтерілістің тарихын зерттеуде біршама жұмыстар атқарылды. Олардың қатарына Б.Сүлейменовтың, О. Кулиев пен А. Якуниннің, Т. Елеуовтың еңбектерін арнады. Бұл тарихшы ғалымдарда 1916 жылғы көтеріліс мәселелерін зерттеу аясын біршама кеңейтіп, өзіндік үлес қосқанын айтқанымыз орынды болар. Алайда, оларда өз зерттеулерінде советтік идеологияның шеңберден шыға алмай мәселелерді бұрынғыша таптық тұрғыдан қарастырды (Сүлейменов, 1948: 18–20, Кулиев, Якунин, 1953: № 3, Народно, 1955.).

1954 жылы 30 қаңтар мен 6 ақпан аралығында Совет одағы коммунистік партиясының Орталық комитеті және ССРО Ғылым Академиясының бастамасымен Орта Азия мен Қазақстан тарихшыларының Қазан төңкерісіне дейінгі тарихының кезеңдеріне арналған Біріккен ғылыми сессиясы өтіп, онда Орта Азия халықтарының тарихын кезеңдеу, Орта Азия мен Қазақстанда буржуазиялық ұлттың қалыптасуы, патриархалды-феодалдық қатынастар, 1916 жылғы ұлттық қозғалыстардың сипаты мен ерекшеліктері төңірегінде пікірталастар болады. Бұл ғылыми жиында Орта Азия мен Қазақстандағы 1916 жылғы көтерілістің сипаты жөніндегі мәселелер жеке талқыланады. Аталған мәселе бойынша пікірталастарға Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркіменстан тарихшылары Х.Т. Тұрсынов негізгі баяндамашы ретінде, ал Т.Е. Елеуов, А.Г. Зимма, О.К. Кулиев, П.А. Ковалев, т.б. қосымша баяндамашылар қатысып, аймақтардағы көтеріліс сипатына, себептеріне, барысына, т.б. мәселелеріне байланысты баяндамалар жасайды. Осы сессияда негізгі баяндама жасаған Х.Т. Тұрсынов «Ең бір күрделі, сонымен қатар тыңғылықты зерттеуді талап ететін маңызды мәселелерінің бірі Орта Азия мен Қазақстандағы 1916 жылғы көтерілістің сипаты туралы мәселе» дей келе, советтік тарих ғылымы 1916 жылғы көтеріліс тарихын жан-жақты зерттеуге негіз қалады, ондаған брошюралар, мақалалар, тезистер; бірнеше құжаттар жинағы жарық көрді, кандидаттық диссертациялар қорғалды. Соған қарамастан Орта Азия мен Қазақстандағы тарихи әдебиеттерде толық көрініс таппады. Аталған тақырыпқа арналған көптеген жұмыстардың мазмұнында қателіктер мен бұрмалаушылықтар бар екенін айтып «1916 жылғы көтеріліс туралы жазған авторлардың басым көпшілігі бұл қозғалысты прогрессивті, ұлт-азаттық қозғалыс ретінде сипаттайды. Бірақ бұл көтерілісті зерттеген көптеген тарихшылар, оның ерекшеліктері мен жергілікті жерлердегі және аудандардағы айырмашылықтарын көрсетпейді, көтерілістің жекеленген реакциялық ошақтарының бар екенін айтпай айналып өтеді. Сонысымен феодалдық-клерикалдық, пасисламдық,

пантүрікшілдік және 1916 жылғы көтерілісті халыққа қарсы пайдаланбақ болған шетелдік жаулық элементтерді жасыруға тырысады»-деп баяндайды (Материалы, 1955: 278–279). Х.Т. Тұрсынов одан әрі «Қазақ ССР тарихының» екінші басылымының авторлары (том 1), 1916 жылғы көтерілісті шаруалардың патшалыққа және бай-феодалдарға қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалысы деп баға бере отырып, Жетісу облысындағы көтерілісте жекеленген реакциялық ошақтардың болғанын ашып көрсетпейді, сонысымен феодалдық-клерикалдық элементтерді жасырады. Оған қоса, олар Жетісудың оңтүстігіндегі реакциялық көтерілісті бұқара халықтық қозғалыс жариялайды» деп «Қазақ ССР тарихының» екінші басылымының 1-ші томын даярлаған авторларды сынға алады (Материалы, 1955: 279). Баяндамасының бірқатар бөлігін сыни тұрғыдан берген Х. Тұрсынов көтерілістің сипаты туралы «Орта Азия мен Қазақстанның көпшілік аудандарында 1916 жылғы көтеріліс революциялық, ұлт-азаттық бұқаралық қозғалыс болды. Орта Азия мен Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс тұсында антифеодалдық қозғалыс барлық жерде бұқаралық сипат алмағанымен, бірақ одан әрі даму тенденциясына ие болды. Империализм кезеңіндегі ірі ұлттық қозғалыстардың бірі – 1916 жылғы көтерілістің қозғаушы күші – шаруалар мен еңбекші бұқара болды», - деп көтеріліске таптық сипат бере отырып, ондағы орыс пролетариатының «жетекші» рөлі жайында «Орта Азия мен Қазақстанның еңбекші бұқарасы 1916 жылғы көтеріліс тұсында орыс пролетариатының көмегі мен жетекшілігінің арқасында ғана әлеуметтік және ұлттық езгіден құтыла алатынына көзі жетті. Еңбекші бұқара тек орыс жұмысшы табының және Коммунистік партияның басшылығымен ғана патшалық пен капитализмнің қанауынан толық бостандық ала алды» деген қорытынды жасап, 1930 жылдары большевиктік идеологияның берген «бағыт-бағдары» арнасынан ары аса алмай, орыс пролетариатының «ағалық» орны мен компартияның «жетекшілік» рөлін тағы да дәріптеген еді (Материалы, 1955: 291, 293).

Осы тұста ерекше көңіл бөлетін бір мәселе «Қазақ ССР тарихының» екінші басылымымен қатар «Өзбекстан халықтарының тарихы» кітабының да екінші томы сынға ұшыраған екен. Ол туралы Х.Т. Тұрсынов баяндамасында «Өзбекстан халықтарының тарихының» екінші томында, сондай-ақ 1947 жылы жарық көрген «Өзбекстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс» мақалалар жинағында феодалдық-клерикалдық топтардың реакциялық рөлі ашылмаған, соның салдарынан Жизақ қаласындағы және Жизақ уезінің бірқатар болыстықтарында көтеріліс халыққа қарсы, панисламдық бағыт алды. Аталған жұмыстардың авторлары жизақ көтерілісін Өзбекстандағы 1916 жылғы көтерілістің шарықтау шегі деп қателеседі» - деген пікір білдіреді (Материалы, 1955: 279).

Бұл жерде баяндамашы Жизақ қаласы мен оның уездерінде болған көтеріліс барысындағы орын алған ұлтаралық шиеленіс пен жазалаушы әскердің жауыздығы туралы жазылған еңбектерді сынға алады. Егер тарихи деректерге сүйенсек Жизақ қаласы мен оның уездеріндегі көтерілісті басуға жіберілген ерекше жазалаушы әскер жергілікті халықты асқан қатыгездікпен қырып-жойып, Жизақ қаласын жермен жексен етіп талқандаған еді. Ол туралы 1916 жылы қыркүйек айының ортасында Төртінші шақырылымдағы Ресей Мемлекеттік думасына түсірілген депутаттық сауалға сәйкес патша жарлығын орындау барысында жіберілген заңсыздықтарды, көтеріліске байланысты туындаған оқиғалармен болған жерінде танысу үшін Дума мүшелері А.Ф. Керенский мен Қ. Тевкелев, мұсылман фракциясының бюро мүшесі Ш. Мұхаммедияров, Мұсылман бюросының хатшысы М. Шоқай Түркістан өлкесіне келіп жергілікті жерде көтерілістің шығу себептерімен, оның салдарымен жан-жақты танысып қайтқан болатын (ӨР ҰА. И-1-қ. 31-т., 1139-іс. 1-2 пп.). Мемлекеттік думаның 5 сессиясының 1916 жылғы 13–15 желтоқсанында өткен 16 отырысының жабық мәжілісінде Түркістан өлкесінде болған көтеріліс мәселелерін талқыға салып, Мемлекеттік дума мінберінен де ашық айтылған еді. Сондай-ақ Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы Куропаткин 1917 жылдың 22 ақпанында патшаға берген құпия мәлімдемесінде зардап шеккен орыс тұрғындары мен чиновниктер туралы айта келіп «Жизақ уезіндегі көтерілісті басу үшін Ташкенттен ерекше жазалау жасағы жіберіліп, олардың әрекеті барысында 1-ші тамызға қарай тұрғындар толық тыныштандырылды» деген болатын (ҚР ОМА. 380-қ. 1-т. 1-іс. 175-п.).

Орта Азия мен Қазақстан тарихшыларының Қазан революциясына дейінгі тарихының кезеңдеріне арналған Біріккен ғылыми сессиясында Қазақстан тарапынан Т.Е. Елеуов «Қазақстандағы 1916 жылғы көтерілістің негізгі мәселелері» тақырыбында қосымша баяндама жасаған болатын. Ол көтерілістің сипаты мен қозғаушы күштері жөнінде «Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс ұлт-азаттық, шаруалық сипатта болды және патша самодержавиясы мен кей жерлерде феодалдар және байларға қарсы бағытталды.» - деп бірқатар мәліметтер келтіре отырып, оның қозғаушы күші қазақ еңбекші бұқарасы болғанын айтып көтеріліске таптық сипат береді. Қазақ зиялыларына байланысты «Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліске сондай-ақ қазақ демократиялық интеллигенцияның өкілдері: Торғай облысында Әліби Жангелдин, Атбасар уезінде Әділбек Майкөтов, Жетісу облысында Тоқаш Бокин белсенді қатысты. Ұлы Қазан социалистік революциясы тұсында Амангелді Иманов, Әліби Жангелдин, Әділбек Майкөтов, Тоқаш Бокин Совет үкіметінің Қазақстандағы жеңісінің керемет күрескерлері болды» - деп, 1917 жылғы Ресейдегі революциялық өзгерістер кезінде большевиктік бағыт ұстанып Қазақстанда Совет үкіметін орнатуға белсенді атсалысқан күрескерлер ретінде атап айтады. Ал алаштық ұстанымдағы зиялылар жөнінде «1916 жылғы көтеріліс кезінде буржуазиялық ұлтшылдардың контрреволюциялық бейнесі анық байқалды, алашордалықтар қазақтарды тыл жұмыстарына мобилизациялау ісінде, сосын көтерілісті басуда патшалықтың тікелей көмекшісі болды» - деген еді (Материалы, 1955: 304–305). Әрине бұл жерде Т. Елеуов алаштық зиялылардың қалыптасқан жағдайға байланысты әрекет еткенін ескермей, оларға қатысты советтік тарихтанудың салып берген «сара жолына» түсіп айтып отырғаны белгілі. Ал көтеріліс тұсындағы күрделі жағдай туралы, М. Дулатовтың сөзімен айтқанда «Балапан басына, тұрымтай тұсына». Жұрттың көбі бас амандап кетпей ме? Жеңілдің астымен, ауырдың үстімен қалқақтап келе жатқан надан қазақ, орыс өкіметінің табанында езіліп келе жатқан бишара қазақ көнбеймін десе, қор болмай ма? Көнгені дұрыс па екен. Екі зиянның қайсысы жеңіл болар екен?» - деп жанталасып жасаған әрекеттері жайлы бір ауыз сөз айтпай, «... «Сайланған сары әскер» қарсылық қылған елдерге лек-легімен аттанып, қазақ-қырғыз даласын қызыл қанға бояуға кіріскен» (Дулатов, 1926: 304–305). кезде қайтсек алаш жұртын жазалаушы әскердің қырғынынан, төніп келе жатқан қатерден қорғап қаламыз, қайтсек ел бірлігін сақтаймыз деген зиялылардың ізгі ниеті мен атқарған қызметін жоққа шығарған Т. Елеуов, сол бір тарихи кезеңде қалыптасқан күрделі қоғамдық-саяси жағдаймен санаспай, біржақты тар таптық идеология тұрғысынан ғана сипаттауға тырысады.

Т. Елеуов баяндамасының қорытындысында «Көтеріліс буржуазиялық ұлтшыл-алашордашыларды қазақ еңбекші бұқарасының алдында әшкереледі, ауылдағы тап күресін шиеленістірді және бұқараның санасына саяси сабақ берді. Ол бұқараға патшалықты, империализмді тек орыс пролетариатының жетекшілігі және Коммунистік партияның басшылығымен ғана жеңуге болатынын көрсетті» - деп негізгі баяндама жасаған әріптесі Х. Тұрсыновтың тұжырымдамасын қолдап, нақтылай түседі (Материалы, 1955: 311).

Қырғызстандықтар тарапынан баяндама жасаған тарихшы А.Г. Зимма көтерілістің шығу себептеріне, сипаты мен қозғаушы күштеріне, барысына тоқтала отырып жетекшілері жөнінде «Бұл жерде көтерілісшілердің көсемдері кедейлер болды. Орыс поселкаларына көтерілісшілер шабуыл жасаған жоқ және орыс шаруаларына тиіскен жоқ. Манаптардың көмегімен патша билігі көтерілісшілерді қанға бояды» - деп көрсетеді. Әрине бұл тұста А.Г. Зимма тіптен дұрыс айтпай отыр. Көтеріліске басым көпшілік жағдайда жетекшілік жасағандар ауқатты топтың өкілдері еді. Оны архив деректері де, басқа дерек көздері де растайды. Ал көтерілісшілер орыс поселкелері мен шаруаларына тиіскен жоқ дегені де тарихи деректерді көпе-көрінеу бұрмалау болып табылады. Біз жоғарыда бұған қатысты көптеген тарихи деректер келтіргенбіз.

А.Г. Зимма жазалаушы әскер мен келімсек орыс шаруаларынан құралған халық жасақтарының көтеріліс басу барысындағы қатыгездігіне шыдамай бас сауғалап Қытайға қоныс аударуға мәжбүр болған Ыстықкөл өңірінің қырғыздарына байланысты «1916 көтерілістің сипатын түсіну үшін мына фактілерде қызық, Қытайға қашқан қырғыздар самодержавия құлағанын естіген соң, тез арада орыстар да тұратын өздерінің туған жерлеріне қайта бастады», - деп баяндайды (Материалы, 1955: 318). Бірақ ол босқындардың Қытайға

қоныс аударып, одан кері қайтуын оп-оңай болған сияқты айтады. Аштық пен босқыншылыққа ұшырап, ары-бері өту барысында олардың көрген қорлықтары мен азаптары жайлы, оларға араша түсіп аштық пен босқыншылықтан құтқаруда, кері қайтаруда қазақ пен қырғыздың ұлттық зиялыларының атқарған қызметтері мен көрсеткен көмектері туралы бір ауызда сөзде айтпайды. Сонымен қатар ол көтеріліс барысында орын алған адам өлімдері, тонаушылық және басқа келеңсіз құбылыстарды манаптар, байлар мен патшалық биліктің, кулактардың ұйымдастырғаны деп айыптайды (Материалы, 1955: 319). Әрине бұл баяндамашы тарапынан жасалған әділетсіз айыптаулар еді.

Ал көтерілістің сипатына қатысты жасаған қорытындысында ол «...Негізінен бұл көтеріліс прогрессивті сипатта болды және патшалық пен бай-феодалдық элементтерге қарсы бағытталды. Сол тұстағы Ресейде басталған жалпыреволюциялық қозғалыстың ықпалымен бұл осы қозғалыспен ұштасты және Ресейдің халық бұқарасының патшалық пен соғысқа қарсы күресіне тоғысты» - деп аталған жиындағы әріптестерінің тұжырымын қайталайды.

Сонымен қатар, жекеленген жерлерде феодалдық-клерикалдық элементтер көтерілісті реакциялық, орысқа қарсы, феодалдық-монархиялық қозғалысқа айналдырды. Реакционерлер бұл қозғалысқа қырғыз халқының артта қалған бөлігін ғана тарта алды.

1916 жылғы көтеріліс қырғыз халқы үшін саяси тәрбиелеу мектебі болды. Ол қырғыз халқына манаптар мен байлардың сатқындығын және орыс революциялық пролетариатымен тығыз одақтаса отырып және оның жетекшілігімен ғана қанау мен езгіден құтыла алатындығын көрсетті. Қырғыз халқына ол бостандықты жеңімпаз Ұлы Қазан социалистік революциясы алып келді» - деген тұжырымымен советтік кезеңде «аға халық» рөлін атқарып келген орыс пролетариаты болмаса және компартия болмаса қазақ, қырғыз, өзбек, т.б. халықтар бостандық алмас еді деген таптаурын болған ойды білдерсе керек (Материалы, 1955: 319).

Түркіменстандықтардан баяндама жасаған О.К. Кулиев 1916 жылғы көтеріліс туралы мәселе Түркіменстандағы ғылыми қауымдастықпен тарапынан бірталай рет талқылауға алынғанын, бірақ ұзақ уақыт бойы дұрыс шешім таба алмағандарын айта келіп, «Мен 1916 жылғы қозғалысты прогрессивті деп бағалай отырып, бірақ оның кей жерлерде орыстарға қарсы бағытталған реакциялық ошақтарының болғанын байқамаппын, сондай-ақ оған қоса Гүргендегі көтерілісті реакциялық деп мойындай тұра, мен орыс бодандығы бар Атрек түркімендердің оған қатысқандары болмады деуші едім» - деп көрсетіп, бұрынғы айтқан кейбір ойларынан бас тарқандай болады (Материалы, 1955: 320).

Осы пікірталасқа В.И. Ленин атындағы Ортаазия мемлекеттік университетінен П.А. Ковалев қатысып «Отарлық Түркістанның өзбек және тәжік аудандарындағы 1916 жылғы көтерілістің сипаты» тақырыбында қосалқы баяндама жасаған. Ол баяндамасында отарлық жағдайдағы Түркістанның өзбек және тәжік аудандарындағы көтерілістің шығу спецификасы мынада: «1) маңызды шығыс отарының бірі, орыс империализмінің негізгі мақта базасында; 2) патшалықтың шет аймақтарының өзінде қарулы күштерін алаңдатқан, дүниежүзілік империалистік соғыстың қызған шағында; 3) империализмнің жалпы дағдарысы жағдайында және 1915 жылдың соңына қарай көпұлтты империяның шет аймақтарына ықпал еткен Ресейдегі революциялық ситуацияның қалыптасуы жағдайында еді» деп көрсетіп, «маған көтерілістің алғышарттары мен себептеріне тоқталып керегі жоқ, бұл мәселелер Х.Т. Тұрсыновтың негізгі баяндамасында кең түрде айтылды, жалпы біздің баяндамаларымыздың мәселелері ұқсас» дей келе, негізгі баяндамашының айтқан кейбір мәселелерімен өзінің методологиялық тұрғыдан келіспейтіндігін білдіреді (Материалы, 1955: 329). 1916 жылдың соңына қарай аталған аудандардағы көтерілістің басып-жаншылғанын айтып, «Орта Азия мен Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс жеңіліс тапты. Ол Ресейдегі бас көтеріп келе жатқан жұмысшы пролетариатымен әлі де болса тығыз байланыс орната алмаған шаруалардың ұлт-азаттық қозғалысы ретінде, шаруалардың стихиялық көтерілісі ретінде, жеңілмеуі мүмкін емес еді» - деп қорытады (Материалы, 1955: 337).

Аталған ғылыми жиында жарыссөзге де бірнеше адам шығып өз ойларын ортаға салған еді. З.Ш. Раджабов баяндамасында Ходженттегі 1916 жылғы көтеріліс мәселелеріне

байланысты мұндағы көтерілістің жан-жақты зерттелмегеніне көңіл бөліп бірнеше қорытынды ойын айтып «Ходженттегі көтеріліс Орта Азиядағы 1916 жылғы оқиғалардың басы болды. Ол патшалыққа қарсы бағытталды және сөзсіз ұлт-азаттық сипаты бар. ... ходжент көтерілісінің негізгі қозғаушы күші шаруалар. Кедейленген ұсақ өндірушілер, қаланың кедей адамдары болды. Ал ауқаттылар патша жағына шықты» - деп белгілі мәселелерді тағы қайталағандай болады да, көтерілістің стихиялық болғанын, оған пролетариат жетекшілігінің жетіспегендігін айтып, таптық тұрғыдан баға береді (Материалы, 1955: 341–342). Келесі сөйлеген Т.Н. Колесникова Өзбекстандағы көтеріліс тарихы бойынша жарық көрген тарихи әдебиеттердегі кейбір ұстанымдарға байланысты өз ойын білдіріп, мәселені түсіндіруде бір қадам болса да алға жылжу бар екенін айтады. Сонымен қатар, ол көтерілісті одан әрі тереңдете зерттеу қажеттігін, оның шығу себептеріне шет елдік тыңшылардың да әсері болғанын айтады (Материалы, 1955: 342–349). Әрине оның айтқан ойымен келісуге болмайды. Бұл мәселені кезінде империялық биліктің жандармдық-полициялық қызметі отарлық жүйенің жергілікті жердегі озбыр саясатын бүркемелеп жасыру үшін, көтерілістің шығу себептерін шет елдік тыңшылардың әрекеті деп көрсеткен еді. Ал негізі көтерілістің шығуына себепкер болғанда, оның алғы шартын қалыптастырған да Ресей империясының отарлық билігінің бұратана халықтарға қатысты ұстанымы мен жүргізген саясаты болатын.

Қорытынды. 1916 жылғы көтеріліс мәселелерін зерттеу 1920 жылдары қолға алына бастады. Бұл кезеңдегі зерттеулерге ұлт зиялылары да атсалысып, өзіндік көзқарастарын білдірді және ол зерттеулерде көтеріліске ұлттық сипат беру басым болды. Жарық көрген зерттеу мақалаларында мен басқа да шағын еңбектерде көтерілістің алғышарттары, барысы, оның жетекшілерінің орны мен рөліне, көтеріліс тұсындағы ұлт зиялыларының ұстанымы мен қызметіне қатысты да мәселелер қарастырылды.

Көтерілістің 15 жылдығына байланысты 1931 жылы Қазақ өлкелік партия комитетінің араласуымен Ф. Голощекин атындағы Комвузда* арнайы пікірталаста түрлі мазмұндағы баяндамалар жасалып, көтерілістің сипатына, жетекшілеріне, көтеріліс кезіндегі Алаш зиялыларының ұстанымына, т.б. мәселелерге баға беріліп, болашақ зерттеулерге идеологиялық тұрғыдан бағыт-бағдары анықталған еді.

1916 жылғы көтерілістің 20 жылдығына орай 1936 жылы С. Брайнин мен Ш. Шафирионың «Восстание казахов Семиречья в 1916 году» еңбегі жарық көріп, онда көтеріліс мәселелерін зерттеу бойынша советтік тарихнаманың бағыттары бойынша 1931 жылғы Қазақ өлкелік партия комитетінің ұйымдастыруымен өткен пікірталаста жасалған тұжырымдарды нақтылай түскен болатын. 1940–1950 жылдары да бұл бағыттар басты тұжырымдар ретінде жалғасты. Одан кейінгі зерттеулерде негізінен осы ұстанымдар мен тұжырымдар басшылыққа алынып, еліміз тәуелсіздік алғанға дейінгі зерттеулерде көрініс тауып отырды. Советтер одағы ыдырап, оның құрамында болған елдер тәуелсіздікке қол жеткізген соң 1916 жылғы көтеріліс мәселелері қайта қаралып, жаңаша зерттеле бастады.

Дереккөздер

ҚР ОМА — Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архиві
 ҚР ПА — Қазақстан Республикасы Президентінің архиві
 ҚР ҰҚК АҚДА — Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Алматы қаласы бойынша департаментінің архиві
 ӨР ҰА — Өзбекстан Республикасының Ұлттық архиві

Sources

ADNSC RK — Archive of the Department of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan for Almaty
 AP RK — Archive of the president of the Republic of Kazakhstan
 CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan
 NA RK — National Archive of the Republic of Uzbekistan

Әдебиеттер тізімі

- Батыр большевик, 1999 — *Батыр большевик* Амангелді хақындағы ақиқат // Мұстафа Шоқай. Тандамалы, 2 том. Алматы: Қайнар, 1999.
- Божко, 1926 — *Божко Ф.* Восстание 1916 года в бывший Туркестане. К 10 – летию восстания. Ташкент, 1926. 11 с.
- Браинин, Шафиро, 1936 — *Браинин С., Шафиро Ш.* Восстание казахов Семиречья в 1916 году. Алма-Ата–М.: Казахстанское краевое издательство, 1936. 40 с.
- Бройдо, 1924 — *Бройдо Г.И.* Материалы к истории восстания киргиз в 1916 году // Новый Восток, 1924. Кн. 6. 434 с.
- Дулатов, 1926 — *Дулатов М.* 1916 жыл // Еңбекші қазақ, 1926. № 145.
- Жүргенов, 1926 — *Жүргенов Т.* 1916 жылғы қазақ көтерілісінде қала мен ауыл арасындағы наразылық // «Еңбекші Қазақ» газеті, 30 сентябрь, 1 октябрь 1926.
- Кулиев, Якунин, 1953 — *Кулиев О., Якунин А.* Восстание 1916 года в Средней Азии // Вопросы истории, 1953. № 3.
- Койгелдиев, 2008 — *Койгелдиев М.* Алаш қозғалысы. Бірінші том. Өңделіп, толықтырылған екінші басылымы. Алматы: «Мектеп» баспасы, 2008. 480 б., суретті.
- Қыр баласы, 1926 — *Қыр баласы.* Шестаков А.В. 1916 жылғы көтерілістің он жылдығына. 1916–1926. М., 1926.
- Материалы Объединенной научной сессии, 1955 — *Материалы Объединенной научной сессии*, посвященной истории Средней Азии и Казахстана в дооктябрьский период. Издательство Академии наук Узбекской ССР. Ташкент, 1955. 590 с.
- Миклашевский, 1924 — *Миклашевский А.* Социальное движение 1916 года в Туркестане // Былое, 1924. № 27–28.
- Народно-освободительное, 1955 — *Народно-освободительное* восстание 1916 года в Казахстане. Алма-Ата, 1955.
- Рыскулов, 1924 — *Рыскулов Т.* Из истории борьбы за освобождение Востока (Восстание туземцев Туркестана против царизма в 1916 году) // Новый Восток, 1924. Т. 6. 267 с.
- Рыскулов, 1927 — *Рыскулов Т.* Восстание туземцев Средней Азии в 1916 году: в двух частях. Кызыл-Орда: Государственное издательство К.С.С.Р., 1927. 124 с.
- Сулейменов, 1948 — *Сулейменов Б.* Основные вопросы истории восстания 1916 года в Казахстане // Известия АН КазССР. Серия историческая, 1948. № 49. С. 6–10.
- Чеканинский, 1926 — *Чеканинский И.* Восстание киргиз-казаков и кара-киргиз Джетысуйском (Семиреченском) крае в июле-сентябре 1916 года. Кызыл-Орда: Издание Общества Изучения Казахстана, 1926. С. 135 с.
- Шестаков, 1926 — *Шестаков А.В.* Восстание в Средней Азии в 1916 г. (К десятилетию событий) // Историк-марксист, 1926. № 2.
- Шоқай, 1992 — *Шоқай М.* Түркістанның қилы тағдыры. Алматы, 1992.

References

- Bozhko, 1926 — *Bozhko F.* Vosstanie 1916 goda v byvshij Turkestane. K 10 – letie vosstanija [The uprising of 1916 in the former Turkestan. On the 10th anniversary of the uprising]. Tashkent, 1926. 11 p. (In Russ.).
- Brainin, Shafiro, 1936 — *Brainin S., Shafiro Sh.* Vosstanie kazahov Semirech'ja v 1916 godu [The uprising of the Kazakhs of Semirechye in 1916]. Alma-Ata–M.: Kazhastanskoe kraevoe izdatel'stvo, 1936. (In Russ.).
- Broido, 1924 — *Broido G.I.* Materialy k istorii vosstanija kirgiz v 1916 godu [Materials on the history of the Kirghiz uprising in 1916] // Novyj Vostok, 1924. Kn. 6. (In Russ.).
- Chekaninsky, 1926 — *Chekaninsky I.* Vosstanie kirgiz-kazakov i kara-kirgiz Dzhetyysujskom (Semirechenskom) krae v ijule-sentjabre 1916 goda [The uprising of the Kirghiz Cossacks and Kara-Kirghiz in the Dzhetyysui (Semirechensk) region in July-September 1916]. Kzyl-Orda: Izdanie Obshhestvo Izuchenija Kazahstana, 1926. 135 p. (In Russ.).
- Dulatov, 1926 — *Dulatov M.* 1916 zhyl [1916] // Enbekshi kazak, 1926. No. 145. (In Kaz.).
- Hero Bolshevik..., 1999 — *Batyr bol'shevik* Amangeldi hakyndagy akikat [The truth in the story of the hero Bolshevik Amangeldy] // Mustafa Shokaj. Tandamaly, 2 tom. Almaty: Kajnar, 1999. (In Kaz.).
- Koygeldiev, 2008 — *Koygeldiev M.* Alash kozgalysy [Alash movement]. Birinshi tom. Ondelip, tolyktyrylgan ekinshi basylymy. Almaty: “Mektep” baspasy, 2008. 480 p. Fig. (In Kaz.).
- Kuliyev, Yakunin, 1953 — *Kuliyev O., Yakunin A.* Vosstanie 1916 goda v Srednej Azii [The 1916 Uprising in Central Asia] // Voprosy istorii, 1953. No. 3. (In Russ.).
- Kyr balasy, 1926 — *Kyr balasy.* Shestakov. 1916 zhylgy koterilistin on zhyldygyna. [Kyr child.Shestakov A.V. to the tenth anniversary of the 1916 uprising] 1916–1926. M., 1926. (In Kaz.).
- Miklashevsky, 1924 — *Miklashevsky A.* Social'noe dvizhenie 1916 goda v Turkestane [The social movement of 1916 in Turkestan] // Byloe, 1924. No. 27–28. (In Russ.).
- Narodno-osvoboditel'noe vosstanie, 1955 — *Narodno-osvoboditel'noe vosstanie* 1916 goda v Kazahstane [The People's Liberation Uprising of 1916 in Kazakhstan]. Alma-Ata, 1955. (In Russ.).

Proceedings of the Joint Scientific session..., 1955 — *Materialy Ob'edinennoj nauchnoj sessii, povjashhennoj istorii Srednej Azii i Kazahstana v dooktjabr'skij period* [Materials of the Joint scientific session dedicated to the history of Central Asia and Kazakhstan in the pre-October period]. Izdatel'stvo Akademii nauk Uzbekskoj SSR. Tashkent, 1955. 590 p. (In Russ.).

Ryskulov, 1924 — *Ryskulov T. Iz istorii bor'by za osvobozhdenie Vostoka (Vostanie tuzemcev Turkestana protiv carizma v 1916 godu)* [From the history of the struggle for the liberation of the East (The Uprising of the natives of Turkestan against Tsarism in 1916)] // *Novyj Vostok*, 1924. Vol. 6. (In Russ.).

Ryskulov, 1927 — *Ryskulov T. Vosstanie tuzemcev Srednej Azii v 1916 godu: v dvuh chastyah* [The Uprising of the Natives of Central Asia in 1916: in two parts] / Kzyl-Orda: Gosudarstvennoe izdatelstvo K.S.S.R., 1927. 124 p. (In Russ.).

Shestakov, 1926 — *Shestakov A.V. Vosstanie v Srednej Azii v 1916 g. (K desjatiletiju sobytij)* [The Uprising in Central Asia in 1916 (To mark the decade of events)] // *Istorič-marksist*, 1926. No. 2. (In Russ.).

Shokai, 1992 — *Shokai M. Turkistannyn kily tagdyry* [The fate of Turkestan]. Almaty, 1992. (In Kaz.).

Suleymenov, 1948 — *Suleymenov B. Osnovnye voprosy istorii vosstaniya 1916 goda v Kazahstane* [The main issues of the history of the 1916 uprising in Kazakhstan] // *Izvestiya AN KazSSR. Seriya istoricheskaja*, 1948. No. 49. Pp. 6–10. (In Russ.).

Zhurgenov, 1926 — *Zhurgenov T. 1916 zhylyg kazak koterilisinde kala men auyl arasyndagy narazylyk* [Protest between the city and the village in the Kazakh uprising of 1916] // “Enbekshi Kazak” gazeti, 30 sentjabr', 1 oktjabr' 1926. (In Kaz.).

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Ermakhanova R.B., Dukenbayeva Z.O.

SHERKHAN MURTAZA'S DIARY ENTRIES AS A HISTORICAL SOURCE OF THE EARLY PERIOD OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN.....1260

Karatayev A.A., Sabitov Zh.M.

THE KAZAKH KHANATE IN CHINESE HISTORIOGRAPHY.....1276

Toraigyrov E.M.

KAZAKH-DZUNGARIAN AND KAZAKH-KALMYK RELATIONS IN THE 20TH YEARS OF THE 18TH CENTURY.....1287

HISTORY

Kabuldinov Z.E.

ABAI KUNANBAIULY – A GREAT POET, THE FOUNDER OF KAZAKH WRITTEN LITERATURE.....1299

Abenova G.A.

FROM THE HISTORY OF KAZAKHS DEFENDING TRADITIONAL NOMADIC SETTLEMENTS ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER IN THE CONDITIONS OF THE WEAKENING OF THE DZUNGARS (MID-1750S).....1310

Aitimbaev A., Sandybayeva A.

HISTORY OF POLITICAL REPRESSIONS: THE FATES OF INDIVIDUALS IN SOUTH KAZAKHSTAN.....1326

Asilguzhin R.R., Ryskildin A.Kh., Asylguzhin A.R.

ARAB-MUSLIM HISTORIOGRAPHICAL TRADITION ABOUT THE BASHKURTS IN THE MIDDLE EAST.....1343

Akhmet Sh., Oshan Zh., Qadilbek M.

THE MIGRATION OF THE UAQ CLAN TO THE ALTAI REGION (BASED ON GENEALOGICAL AND HISTORICAL SOURCES).....1358

Zhetpisbay N., Shotanova G., Satenova M.

THE IMPACT OF THE 1868 REFORM ON THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY: ADMINISTRATIVE TRANSFORMATIONS AND RELIGIOUS POLICY.....1376

Ibragimov M.A., Ismailov S.S., Aitmukhambetov A.A.

FORMATION AND ADAPTATION OF THE GERMAN POPULATION IN THE TARANOV DISTRICT OF KOSTANAY REGION DURING THE 1940S.....1393

Krasnobayeva N., Aubakirova Zh.

THE SYSTEM OF CORRECTIONAL LABOR CAMPS IN EASTERN KAZAKHSTAN: RECONSTRUCTION BASED ON NEW ARCHIVAL SOURCES.....1412

Musagaliyeva A.S.

GERMANS-DEPRIVED OF RIGHTS IN AKMOLINSK REGION (1928 – EARLY 1930S).....1430

Mukhatova O.Kh., Doskarayeva A.A.

17TH-CENTURY KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE REPORTS OF RUSSIAN AMBASSADORS.....1444

Stolyarova E.O., Omirzak T.E., Ualtayeva A.S.

FAMILY AND FERTILITY IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION.....1459

Suleimenova D.K., Zhumabayeva A.A.

THE IMAGE OF TOKHTAMYSH KHAN IN TIMURID SOURCES.....1474

Tleubayev Sh.B., Konkabayeva A.N.

SOME HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF THE HISTORY OF THE 1916 UPRISING IN THE SEMIRECHESK REGION.....1487

Shashayeva M.A., Kozybayeva M.M.

THE PROBLEM OF EQUALITY OF KAZAKH WOMEN IN SCIENTIFIC AND LITERARY WORKS OF THE ALASH INTELLIGENTSIA OF THE EARLY 20TH CENTURY.....1504

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Kalmenov M., Bizhanova A.

EARTH BURIAL GROUNDS LOCATED IN THE CENTRAL SECTOR OF THE NECROPOLIS OF THE ZHAYIK SETTLEMENT (BASED ON THE RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 2015).....1518

Toktabay A.U., Dossymbetov N.A.

SOME ASPECTS OF THE AGRICULTURAL OF KAZAKHS.....1530

Umitkaliyev U., Duysenbai D., Kassenali A.

SARYTAU RITUAL AND BURIAL COMPLEX (RESULTS OF THE 2021 ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS).....1545

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Ермаханова Р.Б., Дүкенбаева З.О. ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ КҮНДЕЛІК ЖАЗБАЛАРЫ ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....	1260
Қаратаев Ә., Сабитов Ж. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТУРАЛЫ ҚЫТАЙ ТАРИХНАМАСЫ.....	1276
Торайғыров Е.М. XVIII ҒАСЫРДЫҢ 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҒҒАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1287

ТАРИХ

Қабылдинов З.Е. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ – ҰЛЫ АҚЫН, ҚАЗАҚ ЖАЗБА ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ.....	1299
Абенова Г.А. ЖОҒҒАРЛАРДЫҢ ӘЛСІРЕУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕРТІСТІҢ ОҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚОНЫСТАРЫН ҚОРҒАУ ТАРИХЫНАН (1750-ЖЫЛДАРДЫҢ ОРТАСЫ).....	1310
Айтмұбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫ: ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ТҰЛҒАЛАРЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ.....	1326
Асылғужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылғужин А.Р. ТАЯУ ШЫҒЫСТАҒЫ БАШҚҰРТТАР ТУРАЛЫ АРАБ-МҰСЫЛМАН ТАРИХНАМАЛЫҚ ДӘСТҮРІ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М. УАҚТАРДЫҢ АЛТАЙ Өңіріне қоныстануы (ШЕЖІРЕЛІК ЖӘНЕ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ).....	1358
Жетпісбай Н., Шотанова Ғ., Сатенова М. 1868 ж. РЕФОРМАНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНА ӘСЕРІ: ӘКІМШІЛІК ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ДІН САЯСАТЫ.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмұхамбетов А.А. 1940-ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ ТАРАН АУДАНЫНДАҒЫ НЕМІС ХАЛҚЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУІ.....	1393
Қраснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕКПЕН ТҮЗЕУ ЛАГЕРЬЛЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ: ЖАҢА МҰРАҒАТТЫҚ КӨЗДЕРІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЛПЫНА КЕЛТПІРУ.....	1412
Мұсағалиева А.С. АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ «САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАН» НЕМІСТЕР (1928 Ж. – 1930 Ж. БАСЫ).....	1430
Мұхатова О.Х., Досқараева А.А. ОРЫС ЕЛШІЛЕРІНІҢ ЕСЕПТЕРІНДЕГІ XVII ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1444
Столярова Э.О., Өмірзақ Т.Е., Уалтаева А.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ЖӘНЕ ТУУ ДЕҢГЕЙІ.....	1459
Сүлейменова Д.Қ., Жумабаева А.А. ТИМУРИДТІК ДЕРЕККӨЗДЕРДЕГІ ТОҚТАМЫС – ХАН БЕЙНЕСІ.....	1474
Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н. ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІС ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	1487
Шашаева М.А., Қозыбаева М.М. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ ТЕНДІГІ МӘСЕЛЕСІ.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ҚОРЫМЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ БӨЛІМІНДЕГІ ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ (2015 ЖЫЛЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША).....	1518
Тоқтабай А.У., Досымбетов Н.А. ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ.....	1530
Үмітқалиев Ұ., Дүйсенбай Д., Қасенәлі А. САРЫТАУ ҒҰРЫПТЫҚ-ЖЕРЛЕУ КЕШЕНІ (2021 ЖЫЛҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ).....	1545

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Ермаханова Р.Б., Дукенбаева З.О. ДНЕВНИКОВЫЕ ЗАПИСИ ШЕРХАНА МҰРТАЗЫ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК РАННЕГО ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА.....	1260
Каратаев А.А., Сабитов Ж.М. КАЗАХСКОЕ ХАНСТВО В КИТАЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1276
Торайгыров Е.М. КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ И КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В 20-Е ГОДЫ XVIII ВЕКА.....	1287

ИСТОРИЯ

Кабульдинов З.Е. АБАЙ КУНАНБАЙУЛЫ – ВЕЛИКИЙ ПОЭТ, ОСНОВОПОЛОЖНИК КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	1299
Абенова Г.А. ИЗ ИСТОРИИ ОТСТАИВАНИЯ КАЗАХАМИ ТРАДИЦИОННЫХ КОЧЕВИЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ ИРТЫША В УСЛОВИЯХ ОСЛАБЛЕНИЯ ДЖУНГАР (СЕРЕДИНА 1750-Х ГОДОВ).....	1310
Айтимбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ: СУДЬБЫ ЛИЧНОСТЕЙ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА.....	1326
Асылгужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылгужин А.Р. АРАБО-МУСУЛЬМАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ О БАШКУРТАХ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Кадылбек М. ИСТОРИЯ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ РОДА УАК В АЛТАЙСКИЙ РЕГИОН (НА ОСНОВЕ ШЕЖИРЕ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ).....	1358
Жетписбай Н., Шотанова Г., Сатенова М. ВЛИЯНИЕ РЕФОРМЫ 1868 г. НА ТРАДИЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО КАЗАХОВ: АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмухамбетов А.А. ФОРМИРОВАНИЕ И АДАПТАЦИЯ НЕМЕЦКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ТАРАНОВСКОМ РАЙОНЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В 1940-Е ГОДЫ.....	1393
Краснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. СИСТЕМА ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВЫХ ЛАГЕРЕЙ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ: РЕКОНСТРУКЦИЯ ПО НОВЫМ АРХИВНЫМ ИСТОЧНИКАМ.....	1412
Мусагалиева А.С. НЕМЦЫ-ЛИШЕНЦЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (1928 Г. – В НАЧАЛЕ 1930 ГГ.).....	1430
Мухатова О.Х., Доскараева А.А. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XVII ВЕКА В ОТЧЕТАХ РУССКИХ ПОСЛОВ.....	1444
Столярова Э.О., Омирзак Т.Е., Уалтаева А.С. СЕМЬЯ И РОЖДАЕМОСТЬ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА.....	1459
Сулейменова Д.К., Жумабаева А.А. ОБРАЗ ТОКТАМЫШ ХАНА В ТИМУРИДСКИХ ИСТОЧНИКАХ.....	1474
Тлеубаев Ш.Б., Конкабаева А.Н. НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	1487
Шашаева М.А., Козыбаева М.М. ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА КАЗАХСКИХ ЖЕНЩИН В НАУЧНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ГРУНТОВЫЕ МОГИЛЬНИКИ, РАСПОЛОЖЕННЫЕ НА ЦЕНТРАЛЬНОМ СЕКТОРЕ НЕКРОПОЛЯ ГОРОДИЩА ЖАЙЫК (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В 2015 ГОДУ).....	1518
Токтабай А.У., Досымбетов Н.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХОВ.....	1530
Умиткалиев У., Дуйсенбай Д., Касенали А. САРЫТАУСКИЙ ПОМИНАЛЬНО-ПОГРЕБАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС (РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ 2021 ГОДА).....	1545

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (5)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй